

ABDÜLVASİ ÇELEBİ'NİN ESERİ VE NÜSHALARI

GÜNAY ALPAY

Elimizde 15. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan ve konusu İbrahim Peygamberin (Halilullâh) doğuşundan ölümüne dek başından geçenleri anlatan bir mesnevi var. İbrahim Peygamberin ölümünden sonra Muhammed Peygamber'in *Mi'rac* olayından ve Cennet-ül-Me'va'dan da bahseden bu mesnevinin ismi *Dasitan-ı İbrahim Nebi* veya *Halil-name*'dir. Daha doğrusu şimdiye kadar bu mesneviden bahsedenler esere hep *Halil-name* demişlerdir¹. Tabii bunun da sebepleri vardır. Fakat *Halil-name* ismi elimizde bulunan her iki nüshada olmadığı gibi Ali Hilmi Katalogunda² da *Halil-name* olarak değil *Divan-ı Kadıoğlu* olarak geçer. Yalnız Abdülkadir Karahan, *XV. yüzyıl Osmanlı Dini Edebiyatında "Mesneviler" ve Abdülvâsi Çelebi'nin Halil-namesi* adlı 1966 da İtalya'da Ravello'da toplanan Arap ve İslâm tetkikleri III. kongresindeki tebliğinde (sonradan 1967 de basılmıştır) bu mesnevinin *Halil-name* ünvanlı olduğunu söyler. Ayrıca katalogdaki isim yanlışının da düzeltilmiş olduğunu ekler. Fakat bu ünvanın mesnevinin neresinde kayıtlı olduğunu kaydetmez. Bizim bu katalogdan edindiğimiz bilgiye göre eser baştan bir hayli eksiktir. Yani herhangi bir beyitten başlamaktadır. Eserin Afyon, Gedik Ahmet Paşa kütüphanesinde 34 numarada kayıtlı olan nüshası ise *Dasitan-ı İbrahim Nebi Aleyhisselâm* diye başlar. Fakat bu nüshanın sonunda Abdülvasi Çelebi tarafından eklendiğini kuvvetle tahmin ettiğim bir ek kısım vardır ki mesneviye bu sebeble *Halil-name* denmiştir sanırım.

Hağ lûtfi ile çün bu Halîl-nâmeyi tamâm
Kıldı bu bende aña melik kıldı ihtimâm
Envâ'-ı lûtf ile aña lûtf eyledi kibâr
Elvân-ı medh ile aña cüd itdiler kirâm
Mestâne gördiler bu güzel³ gözini havâş
Merdâne bağıdılar bu fikir bikrine 'avâm

¹ Bkz. Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 201; İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1967, bölüm II, s. 638.

² *Fihrist-ül-kütüb-it-Türkiyet-il-Mevcûdeti fî-l-kütüp-ğânet-il-Hidiviyye*, Mısır, 1306, s. 122.

³ Metinde *gözün*.

İkbāl ehli kıblesini eyledi kabûl
 Efdal ıŝŝı fazlasını itdi ihtirâm
 Çünkü işitdi halk Halilüñ kerâmetin
 Fî-l-cümle sevdi işbu Halil-name(yi)⁴ enâm A/77b

Burađaki *Halil-name* adı bizim düşünçemize göre, mesnevi İbrahim Halil'e ait olduğu için kullanılmıştır.

Abdülvasi, *der-medh-ü-sebeb-i nazm-ı kitâb* başlığı altında mesneviyi nasıl ve neden yazdığını anlatır: Padişah bir gün bir kitap okurken meşhur şair Ahmedî (ölm. 815/1412-1413) den bu kitabın Türkçeye çevrilmesini ister.

.....

Eline girmiş anuñ bir hikâyet
 Velikin Fârisî manzûm gâyet
 Dimiş nolaydı bu Türkî olaydı
 İşidenler bunu cümle bileydi
 Anuñ der-gâhına cümle hüner-ver
 Derilür 'arz iderlerdi hünerler
 Ki varmış işige⁵ ol hayr-ı a'zam
 Şu şâ'ir Ahmedî maḥdûm-ı a'zam
 Aña göstermiş anda ol kitâbı
 Buyurmuş Türkî nazm eyle bu bâbı
 Vireyüm saña her beyte bir altun
 Kılâyum cümle şî'r ıssını meftûn A/7b-8a

Beş altı ay sonra Ahmedî ölünce Abdülvasi Çelebi bu eseri eline alarak tamamlamak ister. Fakat *Vîs-ü-Ramin* olan bu eseri hiç beğenmeyerek bunun yerine bir peygamber kıssası yazmayı daha uygun görür:

Göñül nazm itmege olmadı meşgûl
 Zire her fışk işinden oldı ma'zûl
 Gerek şimdengirü sözler ilâhî
 Olanı dilde rûzî it ilâhî
 Bu dîn ulusunuñ hep mu'cizâtı
 Bu dünyâ şâhınuñ iyü şifâtı

⁴ Metinde vezni tamamlamak için eklediğimiz kısımları parantez içinde göstermeyi uygun gördük.

⁵ Metinde *ki varmış imiş* (که وار میشیمش)

Bir ulu kışşa tolu pür-'acā'ib
 Nebiler kışşasından pür-ğarā'ib
 Yalan degül kamu gerçek yirince
 Kamu tefsîr me'ânîsidür ince
 Ne kim dünyâda var maqşûd-ı maḥbûb
 Bunuñ içinde vardur ḥûb-ı maṭlûb
 Bunu nazm eylemek yig gördüm andan
 Nebiler kışşası kandan o kandan
 Kaçan söyleye İbrâhîm-ü-Sâra
 Nedür ol Vîs-ü-Râmin sözi yârâ A/8a-8b

öyleyse eserin ismi *İbrahim-ü-Sâra* da olabilir. Yalnız mesnevide aşk söz konusu olmadığına göre *Leylâ ve Mecnun*, *Husrev-ü-Şîrîn* gibi isimlerini kahramanlarından alan aşk hikâyeleri türüne girmez. Burada önemli olan İbrahim Peygamber ve onun başından geçenlerdir. Yani konu din çerçevesi içindedir. Onun için Mesneviye *İbrahim-ü-Sâra* adını vermek doğru olmaz sanırım. Zira eser Abdülvasî'in söylediği gibi bir "nebiler kıssası"dır. Bir ihtimal daha vardır ki o da eserin birinci yaprağında gördüğümüz *Dasitân-ı İbrahim Nebi* başlığıdır. Birkaç yaprak sonra hikâyeye başlarken *Matla'-ı Dasitan-ı İbrahim* başlığına bir daha rastlarız. Fakat bunun yanı sıra şunu da belirtmeliyiz ki ikinci nüshamızda bu başlıklar yoktur. Sadece *Matla'-ı Dasitan* vardır. *Halil-name* ismine her iki nüshada da bütün mesnevi boyunca hiç rastlamadığımızı göre bu mesneviye *Dasitan-ı İbrahim Nebi* dememiz en uygun olacaktır.

Mesnevinin bilinen Nüshaları:

Eserin şimdiye kadar bilinen iki nüshası vardı. Bunlardan birisi Kahire'de diğeri Afyon'da idi. Şimdiye kadar bilinmeyen bir nüshası da İstanbul Belediye Kütüphanesinde.

Afyon Nüshası: Bu nüshadan ilk kez Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde bahseder. Eser Afyon, Gedik Ahmet Paşa kütüphanesinde 34 numarada kayıtlıdır. Ölçüleri 200×110, (115×85) mm dir. Kahverenkli yumuşak meşin ciltli olup şemselidir. Yaprak sayısı 78 dir. Kitabın içinde iki eser vardır. İlki *Dasitan-ı İbrahim Nebi* diğeri *Hikâye-i Temim-i Darî*'dir. Yaprakları 23 satırdır ve bozuk bir nesihle harekesiz olarak yazılmıştır. İstinsah edilirken pek çok yanlış yapılmış olduğundan sık sık vezin düşüklüklerine rastlanır. İstinsah tarihi hicri 1054 dür. Müstensihî Muştafâ bin Maḥmûd al-Müezzîn'dir. İstinsahı Cemaziyelahirin ortalarında bitmiştir.

Başı: Çü bismillâh ile başladum işe - ümîz oldur ki bir hayra irişe

Sonu: Livâsı devletiniñ dâ'im olsun - Mefâ'il bigi lâzım intişâbı

77b de mesnevi bittikten sonra بعون الله تعالى تم الكتاب cümlesi eklenmiş, ve hemen arkasından biraz önce sözünü ettiğimiz --+ /-+++ /+---+ /-+- (Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün) vezninde 20 beyitlik bir kısım yazılmıştır. Bu ek kısımda Abdülvasi Çelebi, padişahı öger ve bu eseri onun isteği üzerine yazdığını açıklar: (beş beytini daha evvel vermiştik)

İşitmiş anı uşbu cihân beglerinüñ uş
Bir lûtf eyesi ehl-i hüner a'zam-ül-'izâm

Bir halk eyüsi şâh-ı cihân lûtf-ı bî-hisâb
Bir hulk eyesi mâh-ı zamân şâh-ı hâş(u)-'âm

Oldur ki uşbu 'âlem içinde hakîkaten
Tutdı bu saltanat işi anuñla intizâm

Ehl-i hünerdür ol ki hüner ehli kadrini
Temm-el-keâmı bunda hemin o bilür tamâm

Tedbîr-i-'adl-(ü)-dâdına müştâkdur anuñ
Bağdâd-(u)-Deşt-i Hind-(ü)-Horâsân-(u)-Mısr-u-Şâm

Emrine anuñ uşbu cihân begleri muñi'
Fikrine anuñ uşbu cihân begleri gulâm

Devrân içinde şimdi hüner ehli derdini
Ol dâr ıssı evire vü ededür devâm

İtdüm genâ vü medhîni tekrâr rûz-(u)-şeb
Kıldum du'âsını anuñ idrâr-ı şubh-(u)-şâm

Olsun hemîşe uşbu vezâretde⁶ ol muķim
Bulsun müdâm ol bu emâretde key maķâm

Buyurdı lûtf ile bu du'âcı kulına ol
Kim ol kitâbı dahi yazağıl (sen) iy imâm

Didüm ki başum üstine her hıdmetinde ben
Durişeyüm olunca bu aqlâm elif lâm

⁶ Metinde وُزَا رنده

Gerçi sıyâm kıbs günü mâni'di kâtibe
 Didüm ki anuñ emrini hâşâ ki ben sıyam
 İtdüm işâretini beşâret bu cânuma
 Kıldum revân yazmağa baş üstine kıyâm
 Yazdum beşâreti-y-ile her dem bunuñ gibi
 Hükmini cânâ ben geçürem cânuma kıyam
 Şallâh bu bîkr-i fikrûme meşşâte-i hüner
 Cilve vire tağabbül-i dâmâdına müdâm A/77b-78a

Bu nüsha tam bir nüshadır; yalnız 6b den 7a ya geçerken bir kopma olmuştur. Başkaca bir eksiklik yoktur. Makalede biz bu nushayı A olarak gösterdik.

İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet nüshası: Eserin şimdiye kadar bilinmeyen bir nüshası da İstanbul Belediye kütüphanesindedir. Bu nusha Muallim Cevdet Bölümü yazmaları içinde K.214 numarada kayıtlıdır. Katalogda adı *Târih-i Enbiyâ* olarak geçer. Ölçüleri 195 × 145 (140 × 105) mm. dir. Şemseli olup yıpranmış ve sırt kısmı tamir görmüştür. İstinsah tarihi hicri 1011 dir. Zilhicce ayının başlarında istinsah edilmiştir.

Baş: *Çü Bismillâh ile başladum işe – ümîz oldur ki bir hayra irişe*
 Sonu: *Muhammed ümmetin ol eyledi şâd – Muhammed ümmetin ol itsün*
âbâd

Bunun arkasından müstensihinin eklediği vezinsiz bir şiir vardır:

Şâhib-kitâba hem olsun mübârek
 Mübârek kıl bunı Allâh tebârek
 Ki maḥdüm-zâdesi irsün okusun
 Oğumağda bülbüller gibi şakısun
 Yârab sen şakla şol kişiniñ imânını
 Kim benüm yazum oğuyup bana du'â kıla
 Ecel birgün 'ömri hebâ kıla
 'Azâlarum toprak içre cezâ kıla
 Kılma 'ömrini yüzden ziyâde
 Tamâm olsun du'âmuz bu arada MC/237

Harekeli nesihle yazılmış olan bu nüsha 237 sahifedir, 13 satırdır. Bu nüshanın baştan kimi yapraklarının kopuk olması ilk bakışta bizi bu yazma üzerinde karar vermek için temkinli olmaya sevkederse de eserin Afyon nüshasından 43 yıl önce istinsah edilmiş olması ve Afyon nüshasında görülen vezin yanlışlarının bu nüshada olmaması bu yazmanın önemini ortaya koyar. Yazmanın bir başka özelliği de çok eski bir yazmadan kopye edildiği intibamı uyandıran bir imlâ ile yazılmış olmasıdır.

Şöyleki:

یارادن	yerine	یراداً	M.C 2/4	(yaradan)
بولردن	”	بولاداً	M.C 9/2	(bulardan)
قوللرکدن	”	قولاکراً	M.C 9/6	(kullarından)
بزدن	”	بزداً	M.C 9/8	(bizden)
شیمدن کرو	”	شیداً کرو	M.C 86/3	(şimdengirü)
یدیدن	”	یدیداً	M.C 90/5	(yediden)
صباحدن	”	صباحداً	M.C 111/8	(sabahdan)
یاوزدن صوچ ایوخولودن عفو	”	یوزداً سوچ ایوخولودن عفو	M.C 113/8	(yavuzdan suç eyü huludan af
آندن	”	آنداً	M.C 204/3	(andan) v.b.

Birinci örnek hariç, “den” halinin tenvinle yazılması dışında ayrıca kimi hallerde kelimenin aslından olan “nun” harfinin de tenvinle yazıldığı olmuştur. Oğlan kelimesinin hem tenvinli yazılışına hem de normal yazılışına rastlarız. Nüshanın bir başka özelliği de, 14. ve 15. yüzyıllarda görülen Türkçe kelimelerin aruz veznine göre yazılmasıdır:

Seni sevenleri sevdür kim anı	M.C 4/8	سنی ساونلری سودر کم آنی
Göñül kim seni sevdi oldu ma'mür	M.C 4/12	کوکول کم سانی سودی اولدی معمور
Bulardur cümle sözüñ muqtedası		بولاردر جمله سوزک مقتداسی
Bulardan oldu dñiñ iktidāsı	M.C 9/3	بولارداً اولدی دینوک اقتداسی
İlāhī bunları sen eyle hoşnūd	M.C 9/6	آلهی بنلری سن ایله خوشنود
Benüm gönlegümi aña vireyin		بنو ککلاکی اکا ویراین
Bunu bu od yaqar mı bir göreyin	M.C 45/4	بونو بو اود یقمری کراین
Didi saña bu yir olsun mübârek	M.C73/12	ددی ساکه بویر اولوان مبارک
Didi şimdi tıyarlar ise seni		ددی شمدی طیرلاریسه سانی
Ne seni qorlar u ne daği beni	M.C 26/12	نه سانی قورلر نا داخی بنی

Didiler seni oda yakdı hülkuñ M.C 44/12	ددیلر سانی اوده یقدی خلقک
Ya beni atama gönder gideyin	یا بانی آتما کندر کداین
Döyemezem bu işe ben nideyin M.C 120/12	دیامزم بوایشا بن نداین
Didi ne 'arz ideyin saña aḥvāl M.C 124/12	ددی نا عرض اداین ساکه احوال
Didi bir gün ki ana benüm atam M.C 129/3	ددی بر کن که انا بانم آتم

Muallim Cevdet nüshasının daha önce de sözünü ettiğimiz eksiklerini burada vermediği uygun görüyorum:

31. sahifenin sonundaki “*Didi anası budur oğlumuz uş – kerem kıl sen buni hoş sev anı hoş*” beytinden sonra 24 beyit bir kopukluk vardır. Bu kısım A nüshasında 15b/13–16a/14 arasındadır. Yine 23. sahifeden 24. sahifeye geçerken: “*Ana beslemeyince ata anı – Nice besleye ol ögsüz kalanı*” beytinden sonra 26 beyit kopuktur. Bu kısım A nüshasında 12b/21–13b/2 arasındadır. 59. sahifeden “*Çün ol tonları geydi bindi atı – Giderdi anı görenin hayatı*” beytinden 60. sahifeye geçerken yine bir atlama olmuş, fakat bu sefer sahifelerin ters dikildiği, A nüshasında 23b/5–26/18 arasında olan beyitlerden anlaşılmuştur. Yine 61–62 sahifeler arasında bir atlama vardır. Bu da A nüshasında 24a–27b arasındadır ve arada 152 beyit noksandır. 53–54. sahifeler arasındaki eksiklik ise A nüshasında 21b–22a arasındadır. Yine baştan eserin niçin yazıldığını anlatan bölümle, A nüshasında 75b de bulunan “*Muhammed ümmetin ol eyledi şad – Muhammed ümmetin ol itsün abad*” beytinden itibaren başlıyan kısım eksiktir. MC nüshası bu beyitle son bulur. Mesnevide yüzü geçkin âyet başlık olarak alınmıştır. Gazellerin redifleri ve bu ayetler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Makalede biz bu nüshayı MC olarak gösterdik.

Ali Hilmi Dağıstani Katalogundaki nüsha: Türkiye dışındaki, şimdilik bildiğimiz tek nüsha Kahirede'dir. A. Karahan'ın söz konusu ettiği nüsha da budur. Katalogun 122. sahifesinde gösterilen bu nüsha katoloğa *Divan-ı Kadıoğlu* diye geçmiştir⁷. Bunun da sebebi Abdülvasi Çelebi'nin bazen kendisinden Kadıoğlu diye bahsetmesi olacaktır:

⁷ bkz. 'Ali Hilmi Dağıstani, Fihrist-ül-kütüb-it-Türkiyet-il-Mevcûdeti fi-l-kütüb-hânet-il-Hidiviyye Mısır 1306, s. 122:

ديون قاضی اوغلی تالیف المولی عبد الواسع جلبي الشهير بقاضی اوغلی و هو ناقص الاول
 واول الموجود فيه قلم انك كرامتلو انده جهانہ كستور جق معجزاتی الخ نسخه في مجلد بجلد
 مكسو قماش مناویش داخل طرف مجزغ اسود عدد اوراقها ۱۳۶۱ و مطرتها ۱۳ و بها عرق
 مجدولة بالمداد الاحمر (بقلم عادى) تم تحريرها يوم الثاني في او اخر شهر محرم سنة ۸۵۷
 نس اجا نخ ۸۲ نع ۸۷۱۷

“Kalem ıssın⁸ begüm hōş gör bilürsin – Bu Kadioğlını dağı kızātı” A/6b
Divan demesinin sebebi ise “*Bu dīvānı görüp hurşid-nāme*

Bürüp bu resme yüzine şehābı” A/77a

olmalıdır. Eseri göremediğimiz için ancak buraya katalogdan edindiğimiz bilgiyi nakl etmekle yetineceğim. Eser cildli olup 136 yaprak ve 13 satırdır. Eserin istinsahı Muharrem ayının başlarında Salı günü tamamlanmıştır. yılı, hicri 857 dir. Elimizdeki bütün nüshalardan en eskisi budur. Fakat ne yazık ki hakkında bir şey söyleyemiyoruz. Eser “*Kalem anuñ kerāmetlü elinde-Cihāna gösterür çok mu’cizātı*” beytiyle başlar. Elimizdeki tam nüsha olan A ya göre 227 beyit eksiktir. Son beyti katalogda verilmemiştir.

Mesnevinin Konusu: Nuh’tan sonra Salih Peygambere kimi inanır kimi inanmaz. Ondan sonra cihanı yine cehalet kaplar. Acemden bir bey kopar ve Türkistana girer. Oradan Irakı alarak Ruma gelir. Yedi iklimi ve 72 dili öğrenir. İsmi Nemrud İbn-i Ken’an’dır. Tahtı Kûfe şehrinde. Çok zengin olan bu padişah bir gün yoldan çıkar. Bunu İblis duyarak gelir ona Tanrı olduğunu söyler.

Günlerden bir gün müneccimler ona bir yıldızın doğduğunu ve bu yıldızın tesiri ile bir erkek çocuğun doğacağını, bu çocuğun kendisine pek çok ziyarı dokunacağını söylerler:

Bu gice gökde bir yıldız toğdı
Ki biñ yıl idi toğduğı yoğ idi

Anuñ ta’biri bir oğlan vücūda
Gelirse ‘ālem içre lûtf u cūda

İla aşşı ide saña ziyānı
İrişiser kayurmaz iseñ anı

Bu ulu devletüñ uş bu kemālüñ

Zevāli andan olur bil zevālüñ A/10a ; MC/14

Nemrud o günden başlayarak dokuz ay sonra doğan çocukların öldürülmesi için emir verir. Azer’e de yıldızın o gice doğup doğmayacağını kontrol etmesini söyler. Azer dama çıkar. Biraz sonra yıldızın doğduğunu görür, hayran olur kahr. Yıldız o sırada uçar ve Azer’in üzerine düşer. Aklı başından

⁸ Metinde *işin* (ایشین)

giden Azer bu olayı kimseye anlatmaz. Ertesi günü Nemrud'a yıldızı gördüğünü haber verir sadece. Bu Muhammed Peygamberin nurudur. Ademden itibaren bütün Peygamberlere geçmiştir. Şit'e, Salih'e . . . . Salih'ten sonra Tanrı o nuru yıldız yapmıştır. Oradan da Azer'in alınına geçmiştir.

Bütün yasaklara rağmen Azer'in karısı o gece hamile kalır. Müneccimler ertesi sabah Nemrud'a çocuğun ana rahmine düştüğünü haber verirler. Nemrud da o günden başlayarak sekiz ay sonra doğacak çocukların öldürülmesi için yedi-sekiz yüz kişi seçer. O sırada sekiz yüz oğlan çocuğu doğar ve öldürülür. Fakat Azer'in karısı oğlunu bir mağarada doğurmuştur. Onu emzirdikten sonra Azer'in yanına gelir. Azer karısına artık mağraya gitmemesini söylerse de kadın dayanamaz birkaç gün sonra tekrar gider. Bu sırada çocuk bir geyik tarafından emzirilir. Geyik burada anneye, çocuğuna gelip bakmadığı için acı sözler söyler. Çocuk annesine iki ay sonra tuhaf sorular sormağa başlar. Gece-leri mağradan dışarı çıkarak kendini yaradanı bulmağa çalışır. Büyüyünce de bütün putları kırar ve baltasını büyük putlardan birinin boynuna asarak bu işi bu putun yaptığını, isterlerse bunu puta sormalarını söyler. Putları İbrahim'in kıldığı anlaşılır. İbrahim'i ateşte yakmak için hazırlık yaparlar. Fakat ateş onu yakmadığı gibi ona atılan taşlar da havada kalır:

Didi Nemrūd beni her kim severse
Ya ol putlarını her kim dilerse

Buña odun getürsün kim yaçalum
Yapalum putları bunu yaçalum

İki ay anda cümle ulu kiçi
Ođun getürdi toldı havlı içi

Yıgıldı ol yüz arşundan yukarı
Şu deñlü toptolu oldu ev u bārū

Katır çok taşıdı anda odunu
Anuñçün Hax 'aķim itmişdür anı

Aña çepçevre turup urdılar od
Ođun yalıñ çünkim oldu mevcūd

Havādan geçer iken yandı kuşlar
Feleklerde dütünden oldu aşlar

Cihān od ışşısından oldu tamu
O şehriñ halkı çıkdı kaçdı kamu

Dütünden gün yire düşmedi üç gün
Ne ay görindi ne yıldız ne hod gün

Kıyâmet kopdı şandılar halâyık
Ol od dutuşdı kim Nemrûd'a lâyıık

Bir iş oldı kim ol yaña bakılmaz
Dağı İbrâhîm aña bırakılmaz

Bu işde 'âciz olmışlardı, şeytân
Gelüp didi ki iy Nemrûd baña tan

Getür dürgerleri bir iş düzeyüm
Atayum oda 'ömrini üzeyüm

Ağaçlar buldılar hem geldi neccâr
Düzer mancılıđı⁹ iblîs murdâr

Cihânda mancılık olmuş degüldür
Bu dünyâ yüzine gelmiş degüldür

Anı tamularuñ birinde iblîs
Görüp turur ki evvel kıldı telbis

Ki kâfirleri hep tutarlar idi
Anuñla tamuya atarlar idi

Anı gösterdi düzdiler beş on gün
Dağı atmağın öğretti o mel'un

Hemân atmağa İbrâhîm'i bağlu
Yüregi düşman odı birle tağlu

Gehi oda bakar gâh âsmâna
Tazarru' kılar idi yaradana

Münâcât-ı İbrâhîm 'Aleyhisselâm

Göñülden didi ki iy Sultân-ı 'âlem
Cemî'i küfr içinde kalmış âdem

Seni birleyici saña tapar yok
İlâhî ben kuluña vir zafer çok

⁹ Aslı mancımık, mancalık veya mancanık.

Beni hışm ile öldürme kerîmâ
 Baña a'dâyı güldürme kerîmâ
 İlahî istemek senden ne hâcet
 Saña ma'lûmdur çün cümle hâcet

 Benüm ahvâlümü bir bir bilürsin
 Kâbûl itdüm bunu sen kim kılursın
 İlahî tođru yolu zâhir eyle
 Gönüllerden bu şirki tâhir eyle

 Bunu diyince bir iki zebânî
 Gelüp üstine tiz tutdılar anı
 Hemân bağladılar ayagın anuñ
 Çıkardılar tonm ol nev-cevânuñ

 Teninüñ nûrı halk üstine düşdi
 'Acebledi o halk üstine üşdi
 Kim anuñ nûrını gördi-y-se nârı
 Unutdı kalkdı ister aña varı

 Özi köyünmege başladı halkuñ
 Didiler seni oda yakdı hulkuñ
 Nola-y-dı ol işi sen itmeye-y-düñ
 Bu hüsn ile cihândan gitmeye-y-düñ

 Kimisi dökdi yaşı kile kile
 Kimi kör oldu gözin sile sile
 Gönülde didi Nemrüd uşbu oğlan
 Kerâmet ışşıdur mutlak bu insân

 Ola kim uşbu od yakmaya bunu
 Uya halk aña ben olam zebûnî
 Benüm gönlegümü aña vireyüm
 Bu od yakar mı bunu bir göreyüm

 Eger yakmazsa diyem ki kerâmet
 Benüm gönlegümü tutdı selâmet
 Çıkardı gönlegin geydürdi aña
 Bakan halk anı gördi kaldı taña

Getürdiler o mancılık katına
Bağarlar idi oduñ heybetine

.....

Çün İbrâhîm ol oda irişdi
Oduñ yalıñı tütüne qarışdı

Elinde bâğı ol gönlegi yaqdı
Çün İbrâhîm bir kez oda baqdı

Hiṭâb itdi Çalap ¹⁰ یا نار کونی
Şovuq ol tut selâmet ol zebûnı

Hemândem ol oduñ ortası gülşen
Olup bitdi ağaçlar tâze, gül şen

Çemen bitdi yirinde çıqdı çeşme
Görindi rüşen oldı cümle çeşme

Varaqılar bitdi açıldı çiçekler
İçinde kuş olup uçdı melekler

Bir ulu bâğçe oldı ötdi bülbül
Cemî'i kuşlar itdi anda gülğul

İrişdi Cebre'il bir taht getürdi
Revân İbrâhîm ol tahta oturdu

.....

Çü Nemrûd gördi od yaqmadı anı
Taḥassür odına dutuşdı câmı

Didi iy vây ḥarâb oldı kamu iş
İrişdi ḥâtıra yüz dürlü teşvîş

Buyurdu kodılar mancılığa taş
Revân atdılar İbrâhîme qardaş

Havâ tutdı taşı gökde mu'allak
Buyurdu bir daḥi atdı ol aḥmak

A/19a-21a
MC/42-49

¹⁰ قانا یا نار کونی برداً وسلاماً علی ابراهیم 21/69 Kur'an

Nemrud veziri Hazin'e durumu sorar. Vezir, İbrahim oda taptığı için yanmadı diye cevap verir. Bunu işiden halk oda tapmağa başlar. Hazin halka İbrahim'in ota taptığını bildirmek için yola çıkar, fakat ateş onu ve evini yakar. Bu hali pencereden gören Nemrud'un kızı İbrahim'e iman getirir. Nemrud kızına çok kızarsa da onu bu işden vaz geçiremez. Kızı öldürmek üzere meydana götürürler. O sırada çıkan şiddetli bir kasırga kızın çevresindekileri dağıtır, kızı da Kaf dağına götürür. Kız orada dünya velilerinden biri olur. Bu arada Nemrud, İbrahim'e gelerek ona başka başka işkenceler yapacağını söyler. O gece Cebra'il gelerek İbrahim'e Şam'dan yana gitmesini bildirir. Böylelikle İbrahim, Hazayin şehrine gelir. Şehrin padişahının Sara adlı çok güzel bir kızı vardır. Sara rüyasında birisini görür, aşık olur. Şehir halkı kızın aradığını bulması için meydana toplanırlar. İbrahim de o sırada şehre gelir. O da meydana gider. Kız onu görünce rüyadaki şahsın o olduğunu söyler, böylece Sara ile evlenirler.

Günlerden bir gün Cebrail, İbrahim'e esas makamının Filistin olduğunu oraya gitmesi gerektiğini bildirir. Yanlarında Hacer adlı bir cariye ile Filistine giderler. Aradan epey zaman geçtikten sonra Tanrı ona tekrar Nemrud'un yanına gitmesini ve onu dine davet etmesini emreder. Fakat Nemrud bunu kabul etmez. İbrahim'le savaşırlar. İbrahim'in ordusu sinektir. Sineklerden biri Nemrud'un burnuna girer. Kullarından biri beynine hızlı vurunca Nemrud'un beyni dağılır ve ölür. Boş kalan tahta İbrahim'in geçmesini isterler. Halk imana gelir. İbrahim de Babil'de yerleşir.

Bu arada Hacer'den bir oğlu olur. Sara bunları kıskanarak onları kovmasını ister:

Turup Sara Halilullâha geldi
Şikâyet gösterüp çok zâri kıldı

Diđi ol 'avratı oğlanı ile
Koma karşıma gider cānı ile

Ya beni atama gönder gideyüm
Döyemezem bu işe ben nideyüm A/43a; MC/120

Halilullâh bu durumda ne yapacağını düşünürken Cebrail gelerek Tanrı'nın buyruğunu bildirir. Sara ne istiyorsa onu yapmasını söyler, İbrahim de Sara'yı çağırarak isteğini tekrar sorar:

Okıdı Sārayı didi ki Sāra
Eyit ne idelüm oğlana yārā

Eyitdi tiz tüt anası-y-la anı
İlet bir yire kim nām-u-niṣānı

Belürmesün ol anda ҡalsun ölsün
Su olmasun u ğāyet ıṣṣı olsun A/43a; MC/121

Halilullāh Hacer'i ve çocuĝu alarak gider. Onları ıssız bir yerde bırakır.
Hacer çok üzüdür ve onları niçin bıraktıĝını sorar:

Didi bizi kime ҡoyup gidersin
Ne ҡılduĝ biz saña niçün idersin

Bu ma'sūmı nideyin bāri bir di
İgen bī-çāre ҡalduĝ çāremüz yi

Dönüp İbrāhīm aña baķmadı hıç
Esirgemedi gönli aķmadı hıç

Didi Hācer bunı Haķ mı buyurdu
Bize ol virdi mi bāri bu yurdu

Başın bir egdi didi kim belı ol
Size gösteriserdür bunda çok yol

Anuñdur söz nidem niderse itsün
Demidür bir kerem iderse itsün

Bunı Hācer işitdi döndi derħāl
Didi ne 'arz ideyüm saña aħvāl

Kerīm-ü-Hāyy-u-Dānāsın bilürsin
Ḳuluñı her ne dilerseñ kılursın

Gelüp ıṣṣıda bir sā'at oturdu
Geh oĝlın yire ҡodı geh götürdi

Bir eski meşķ içinde suyu vardı
Susadı meşķ içinde suyu gördi

Didi bu yirde ҡaldum ben dirıĝā
Görüñ ben baña ne ҡıldum dirıĝā

Isuz bir kimse yok biz aç u susuz
 Katı key çâresüz kaldum dirîgâ

Susuzluğdan südüm kurudı kaldum
 Bu ma'sûma ne derd aldum dirîgâ A/43b; MC/124-125

Bu sırada İsmail topuğunu yere vurur. Tanrı'nın yardımı ile İsmail'in topuğunu vurduğu yerden su çıkar, bu ıssız yer şenlenir, sulaklanır ve Cürhüm adlı bir kabile gelerek oraya yerleşir. Gün geçtikçe İsmail büyür ve annesine babasını sormağa başlar:

Çü dörd yıl gecdi İsmâ'îl ulaldı
 Anasınun keçisin güder öldı

Didi bir gün ki anam benüm atam
 Niçün gelmez niçün ben ayru yatam

Hele dırsin ki vardur kandadur ol
 Niçün bizden iru yabandadur ol

Niçün bir kez bizi görmege gelmez
 Bir iki gün bizümle bile olmaz

Niçün bu ayruğ atalar gibi ol
 Bu ben oğluna göstermez yüzün ol A/45a; MC/129

Hacer ona babasını anlatır. Beri taraftan İbrahim, Sara'dan izin alarak oğlunu görmek için yollara düşer.

Ol İsmâ'île ma'lûm oldu ol şâh
 Gelür kendüye ol tutmuş durur râh

Keçiçüklerini ol yaña sürdi
 İrür öylen kişi gelürdi görđi

Deveye binmiş ü tonları mergüb
 İrakdan hem cemâli dağı mağbüb

Benüm atama beñzer şol gelen dir
 Bu köyi görüp ol taña kalan dir

Anam didi ki ol bu köyi bilmez
 Anuñçün turdı bağar uşda gelmez

Yügürdeyüm aña karşı varayum
Babam oldur ya babamı sorayum

Halilullâh ol yolda tururdu
Ol evleri 'aceblerdi görürdi A/46a; MC/131

Babası ile tanışan İsmail'in daha sonra babası tarafından kurban edilmesi olayı gelir. İsmail'in kurban edilmesi sırasında Cebrail gelerek bir koç getirir. (Ahd-i Atik'te kurban edilen İsmail değil İshak'dır).

Günlerden bir gün Cebrail İbrahim'e gelerek bir ev yapmasını söyler. Bu Kabe'dir. Kabe'nin yapılmasından sonra Halilullâh Şam'a gider. Lut Peygamberin hikâyesinden sonra tekrar Sara'nın yanına gelir. Sara'nın bu arada üç oğlu olur. İshak, Medyen ve Medayin adlarındaki bu çocuklardan gelen nesiller çeşitli ülkelere dağılırlar. Artık İbrahim yaşlanmıştır. Ölürken çocuklarına vasiyet eder ve ölür.

Eserin sonunda İsmail neslinden gelen Hazret-i Muhammed'e geçilmekte ve Mi'rac olayı Peygamberin ağzından anlatılmaktadır. Yedi göğü Kur'an ve rivayetlere dayanarak Peygamberin ağzından anlatan Abdülvasi Çelebi daha sonra Cennet-ül-Me'vayı da anlatır. Eser son bulur.

Bu mesneviye de diğer mesnevilerde olduğu gibi münacatla başlanır. Arada aynı vezinle yazılmış *it* redifli bir gazel vardır. Gazelin sonunda şairin ismi açık olarak görülür. "*İlâhî uşbu Abdülvâsi'ün sen – Murādın hâşıl eyle kām-yâb it*" A/2b; MC/5. Hemen arkasından peygamberin mucizelerinden bahsettikten ve ona *naat* söyledikten sonra padişahı medhe başlar. Bu kısım MC nüshasında yoktur.

Qılalum ba'd ezin şahuñ du'âsın
Okuyalum anuñ medh ü şenâsın

Girü bir ravza vaşfin işleyelüm
Güli sünbül dalına aşlalyalum

Dökelüm yâsemene ergavâni
Ekelüm 'anber üzre za'ferâni

Benefşe saçalum çiğdem dibine
Gül-i ter açalum nesrîn yirine

Düzelüm nergis ü reyhâni bir bir
Üzelüm şol gül-i handâni yir yir

Qılalum lāleden elde piyāle
Sunalum olsun uşol şāh lāle

Şukūfe saçalum bāğına şāhuñ
Cevāhir döküp ayağına māhuñ

Düzelüm la'l ü yāqūt-ı muraşşa'
Düzelüm lú'lú-yı lālā müsemma'

.....

Kim oldur şimdi bu iklīme sultān
Anı rahmet virüpdür bize sübhān

Cihānı tutdı anuñ 'adl-u-dādı
Zamānda toptoludur yaşşı adı

Bugün 'ālemde sultān-ı selāṭīn
Ol olmuşdur kıtur uş 'adl-u-dādın

Sikenderdür ki Yecüc-i sitemden
İli kırtardı halkı cümle ğamdan

O sultān nık ber-taht-ı sa'ādet
Oturup kıldı kendüye sa'ādet

Biri adl ü biri lûṭf u biri cūd
Cemī'i hulk anuñ zātında mevcūd

Ne Husrev beñzedi aña ne Kayser
Ne Kısra öykünür aña ne Sencer

Ne Rüstem görđi anca resm-i devlet
Ne Kayser buldı anca kaşr-ı rif'at

.....

Çalap fazlından uş iki Muḥammed
Yaratmış 'ālem içinde mü'eyyed

Birisi ilimüzüñ pādişāhı
Birisi dīnümüzüñ belli şāhı

Birisi fazl ile itđi risālet
Birisi 'adl ile ili imāret

Biri kırtardı halkı küfr içinden
Biri 'afv itđi a'dāyı suçından

Birinüñ pāk gevherdür vucūdı
 Birinüñ çok irişür halka cūdı
 Birinden himmet-ü-nuşrat şefā'at
 Birine dā'im irişür sa'adet
 İlāhī bunuñ ol adaşı haqqı
 Hemol adaşmuñ yoldaşı haqqı
 Bunuñ 'ömri bināsın muhkem eyle
 Buña düşman kim olursa kem eyle
 İlāhī bunuñ dā'im şehryār it
 Cihān içinde kâ'im kām-kār it
 Keremden hep murādın hāşıl eyle
 Bağışla biñ murādın kāmil eyle
 İrişdür atası mülkine anı
 Dağı biñ atasından 'ādil eyle
 Ulalsın salţanat tahtında Rūma
 Müfekkiri devlet ıssı kāmil eyle
 İlāhī sen işin hayr eyle anuñ
 Eger şer olsa andan zā'il eyle
 Ne fikr iderse el-hağ hağ it anı
 'Adū fikrini cümle zā'il eyle
 Hemişe devletin artur İlāhī
 Hemişe 'adl-ü-dāda mā'il eyle
 Bu 'Abdülvāsi'üñ nazmın u neşrin
 Aña medh itmege sen kâbil eyle A/4a-5a

Bu medihden de anlıyoruz ki eser Çelebi Sultan Mehmed (?-1421) zamanında yazılmıştır. Mesnevinin sonuna doğru padişahı tekrar isim bakımından Muhammed Peygamberle karşılaştırır:

Muḥammed dīni olduğınca meşhūr
 Muḥammed şāhın olsun ili ma'mūr
 Muḥammed dīni olduğınca kâ'im
 Muḥammed şāhı kılsun Tañrı dā'im

Muhammed dīni varduğı yire hep
 Muhammed şāhı hükmi yitsün ağleb
 Muhammed hürmeti haqqı i sübhān
 Muhammed şāhı hep dünyāya it cān
 Muhammed ümmeti ili temāmet
 Muhammed şāh dutsun tā kıyāmet A/76a

Abdülvasi Çelebi bu eseri zamanın veziri Bayezid Bey'in kendisini himaye etmesiyle yazdığını da söylemiştir:

Düzelüm çok du'ālar aña lāyık
 Ki görsün sevsün imrensün halāyık
 Senāmuñ medhümüñ kānım açayum
 Du'āmı üstine saçı saçayum
 Kim oldur şimdi sultān-ı vezāret
 Selīm-ül-ķalb burhān-ı emāret
 Vezāret mülketine iftiḫār ol
 Emāret 'izzetine i'tibār ol
 Müdebbirdür ki tedbīri uş anuñ
 Götürdi zulmini cümle cihānuñ
 Ne Āşaf beñzedi aña ne Cemşid
 Anuñ tedbīri fikri nūr-ı ḫurşid
 Cihān anuñ(la) ābādan olupdur
 Zamān anuñ için şādān olupdur
 .....
 Bu ben miskīn-ü-biçāre du'ācı
 Sözi tatlu yelīkin baḫtı acı
 Bilinmez yirde düşmişdür ziyāna
 Metā'um fāsīd ü ben fāsīdāne
 Menākıb yüzine baķmazdı kimse
 Hüner ķandīlini yaķmazdı kimse
 Cevāhir toprağa düşüp yaturdı
 Kimesne bilmez idi ol götürdi

Bu gönlüm nürünü ol kıldı rüşen
Ki bitdi hâtırımda uşbu gülşen

Ki toprağdan götürdi cevheri ol
Bilürdi buldı uşbu gevheri ol

Hüner bazarımuñ gevher-şinâsı
Sa'âdet kânımuñ cevher-şinâsı

Bu gün oldur ki 'âkil kâmil oldur
Cihân mülkine 'âdil fâzıl oldur

Du'âlar ma'denin bir bir açalum
Şenâlar gevherin aña saçalum A/5a-5b

Eser Çelebi Mehmed zamanında ve 817/1414-15 de yazılmıştır. Tarih kısmı MC nüshasında yoktur, fakat A nüshasında Abdülvasi Çelebi eserini ne zaman yazdığını söyler.

Sekiz yüz on yidi olmuşdı târîh
Kim anda nazm olındı bu tevârih A/77a

Yazılış tarihini söyledikten sonra bir kasideye başlar ve eseri ne kadar zamanda yazdığını anlatır:

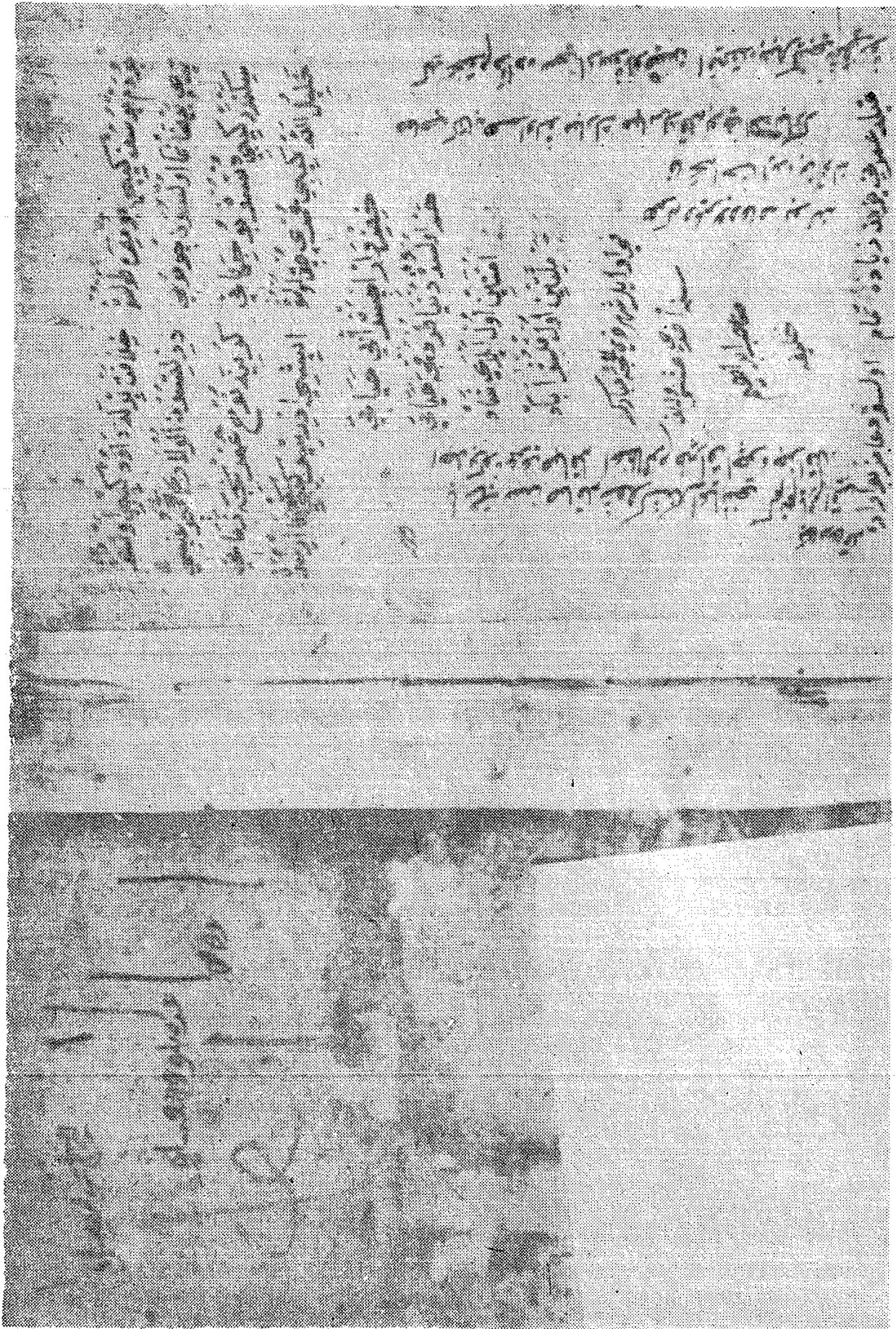
Kabûl itdüm sözin cehd ile düzdüm
Bir iki yılda ben uşbu kitâbı
Sevüp oldum buna günler(ce) meşgûl
Giceler kılmağum gözümde h'vâbı A/77b

Şimdilik eserin yazarı hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda Abdülvasi'ye ve eserine rastlamadık. Fakat şurasını hemen belirtelim ki 15. yüzyılın hemen başlarında yazılan *Dasitan-ı İbrahim Nebi (Halil-name)* dil bakımından dikkat çekicidir. Vezni iyi kullanması ve anlatma gücünün okuyucuyu etkilemesi bakımından sürükleyici bir havası vardır. Eserin tenkitli neşrinin biran evvel yapılması çok yerinde olur. Bu arada belki Anadolu'da başka nüshaları da bulunabilir. Bizim amacımız hem eseri biraz olsun tanıtmak hem de yeni bir nüshasının varlığını ilim alemine sunmaktır.

MC Nüshası - Son yaprak

کتاب الحکماء الخصال

کرمی غدا اولی زینب طویل
 جو ایک اولی علی آفاق ہیں اور
 حقیقت بڑے تہذیبی ہیں
 برادر اولوں بو مقاری غیبی
 ہوا بی شوہر و جو عمر برز غیب
 انوار غنم قدر خالق ان اولوں
 ختا غور خا و کسب و مقبول
 جو کسب خا جزوی و ضای
 فروغ کو کہ ختم فلان
 طوابع طاش بختی بوجان
 انوار انوار اولوں پر اور
 قدیم اولوں زینب اولوں پر اور
 نادر زینب اولوں پر اور

اولوں غا جود ہا رہا کامی
 ہو کو کسب تا کہ کسب غیر اور
 کہ تہذیبی کسب تا کہ کسب غیر اور
 انوار غنم قدر اولوں پر اور
 سما اولوں کسب تا کہ کسب غیر اور
 فوج کو کہ ختم فلان
 برکتی تہذیبی کسب تا کہ کسب غیر اور
 انوار انوار خا جزوی کسب
 بود و بود خا جزوی کسب
 بود و بود خا جزوی کسب
 بود و بود خا جزوی کسب
 بود و بود خا جزوی کسب
 بود و بود خا جزوی کسب

کتاب الحکماء الخصال